

39

391.98 092

2

2-96

13 APR 2011

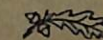
ԱՐՏԱՏՊՈՒԹԻՒՆ Ի ԳՐՈՅ

Յ Ո Ւ Զ Ա Ր Զ Ա Ն

ԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՅ ԱՌԹԻ 100ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԻՆԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ՎԻԵՆՆԱ
(1811—1911)

ԵՒ 25ԱՄԵԱՅ ՏԱՐԵՇՐԱՆԻ “ՀԱՆԳԷՄ ԱՄՍՐԵԱՅ,, ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹԻ
(1887—1911)

ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՆԷ ՄԱՍՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԱԹԻՏԱԿԱՆ
“ՀԱՆԳԷՄ,, ԵՒ ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԷՑ ԲԱՆԱՍԻՐԱՅ

ՎԻԵՆՆԱ 1911
Մ Մ Ւ Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

SONDERABDRUCK AUS

HUSCHARDZAN

FESTSCHRIFT AUS ANLASS DES 100JÄHRIGEN BESTANDES DER
□ □ MECHITHARISTEN-KONGREGATION IN WIEN □ □
(1811—1911)

UND DES FÜNFUNDZWANZIGSTEN JAHRGANGES DER
PHILOLOGISCHEN MONATSSCHRIFT „HANDES AMSORYA“
(1887—1911)

HERAUSGEGEBEN VON DER MECHITHARISTEN-KONGREGATION UNTER MITWIRKUNG
□ DER MITARBEITER DER MONATSSCHRIFT UND ZAHLREICHER ARMENISTEN □

WIEN 1911
MECHITHARISTEN-BUCHDRUCKEREI

91.99.092

2-96

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ “ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ,, ԻՆ

Աղնարի մը Վիեննական Միջիթարեան Միաբանութեան հարիւրամեայ զործունէութեան վրայ:

1. Գալէիք Իսահան Ա. Գ. Ն. Ազաթանգեղոսի կրկնագիրը մնագիրը:
2. Նոյնիս Ն. Բիւզաւիս Գ. Ն. Հնունթին Մալխասեան հրատարակութեանց Ազաթանգեղոսի եւ Ղ. Փարսեցւոյ:
3. Weber Prof. Dr. S.: Ueber die Versuche, den Verfasser der Invektiven gegen die Armenier . . . zu bestimmen (= Սիւ. Վէրքի Յանուն Սահակայ Կաթողիկոսի ընդդէմ Հայոց երկու հակաճառութեանց հեղինակն որոշելու փորձ մը):
4. Դոսիւթ Իսահ Գ. Ն. Գ. Ն. Եովակիմ Եռեղէրի Թղթերից:
5. Peeters P.: La passion arménienne de S. Serge le Stratégat (= Պէտէրս Պ. Ս. Մարգարի զօրավարի հայերէն վկայաբանութիւնը):
6. Conybeare F. C.: The age of the old armenian version of Irenaeus (= Կոնբէր Փ. Ս. Իրենէոսի զրուածոց հայերէն թարգմանութեան ժամանակը):
7. Մոսիսեան Փ. Ն. Վերտասան ասացուածք Եփրեմի վասն Նիկոմիդեայ քաղաքի:
8. Meillet Prof. Dr. A.: Remarques sur les l de l'arménien classique (= Մէյլէ Ա. Դիտողութիւններ հայերէն չ եւ դ զօրքու վրայ):
9. Lüdtke Dr. W.: Zum armenischen und lateinischen Physiologus (= Լիւդտկէ Վ. Հայերէն եւ լատիներէն Բարուխոսի վրայ):
10. Մալիսեան Ա. Ս. Մի անեղծուած նարեկի մէջ:
11. Seidel Dr. E.: Ein neues Exemplar des alten Aytark' und Allgemeines zu seinem medizinischen Abschnitte (= Սայդէ Է. Է. Հին Աղթարքի նոր օրինակ մը եւ անոր բժշկական հատուածներու վրայ ընդհանուր դիտողութիւններ):
12. Տէր-Պօղոսեան Գ. Ն. Նախնի Հայոց հոգեպաշտութեան շրջանից:
13. Հաւիթիս Իսահ Ա. Հ. Հայք Արարացւոց իշխանութեան տակ:
14. Tournetize Prof. Fr.: Schah Abbas I. et l'émigration forcée des Arméniens de l'Ararat (= Տոնէ-Աթէիզ Փ. Ֆ. Շահաբաս Ա. եւ Արարատեան Հայոց բռնի զտնադրութիւնը):
15. Lehmann-Haupt Prof. Dr. C. F.: Die chaldische Keilinschrift von Kaissaran (= Լեհման-Հաւթ Գ. Փ. Կեսարանի իւղիական սեպագրութիւնը):
16. Մեմեթիս Իսահ Ա. Գ. Արդի հայերէնի անցեալը, ներկան եւ ապագան:
17. Zanolli Prof. A.: Qualehe osservazione sulla formazione del plurale nell' antico Armeno (Ժանոլլի Ա. Հանի մը նկատողութիւններ ինչ հայերէնի յոգնակիի ձեւին վրայ):
18. Գալիսիս Իսահ Գ. Ն. Հայերէն լեզուն գեղագիտական տեսակետով:
19. Pedersen Prof. Dr. H.: Armen. “կորին,,:
20. Ամսնեան Հ. Ն. Անյոդ քառեր:
21. Marquart Prof. Dr. Jos.: Armenische Streifen. I. Historische Data zur Chronologie der Vokalgesetze. II. Zur Liste der Provinzen von Xorasan (Մարկարտ Դոս. Ի. Հայկական զօներ. Ա. Հայերէն ժախական օրինաց ժամանակագրութեան համար պատմական տուեալներ: Բ. Խորասանի գաւառներու ցանկը):
22. Թոնգոն Իսահ Գ. Ն. Ստեփանոս ըծիշկ Եւհրիմանեան:
23. Վալիսեան Ա. Ս. “Բուհի,, մասնիկը դասական հայերէնի մէջ:
24. Kraelitz-Greifenhorst Dr. Fr. v.: Ein Brief an den armenischen Hofkaplan Wardapet Nerses in Wien aus dem Jahre 1897 (Կրէլից-Գրեյֆհորստ Դր. Ֆ. Վ. Թուրք մը ուղղուած առ Ներսէս Վրդ. Դրան երէցի Վիեննա, յամէ 1897):

ՀԱՅ Գ ԱՐԱՐԱՅԻՈՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱԿ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՍԵՔԵՈՍԵՆ

Ի Վ. ՀՄ. Է ՀԱՄԱՐԱՐՆԱՆ

Արաբական իշխանութեան ժամանակի Հայաստանի պատմական գետինը բաւական հարթութեամբ է զանազան պատմագէտ քննադատներէ: Կենթադրուի կան դեռ պատմական դէպքեր եւ ժամանակագրական խնդիրներ, որոնք հետզհետէ իրենց լուծման կը սպասեն: Այս նկատմամբ փոքրիկ ծառայութիւն մ'ընելու համար է, որ այս տողերը կ'արձանագրենք:

Սասանեան Պարսից իշխանութեան վերջնական կործանումէն յառաջ արդէն սկսաւ արաբական արշաւանքն ի Հայս¹: Առաջին արշաւանքի պատմութիւնը Սեբեոս չունի, այլ Ղեւոնդ: Սակայն ասիկա իբր աղբիւր առջեւն ունեցած ըլլալու է Սեբեոսը, որ արաբական այս առաջին արշաւանքին պատմութիւնն ուրիշ տեղ պատմած ըլլալու է. վասն զի տեղ մը նոյնին ակնարկութիւնը կ'ընէ, երբ կը գրէ, թէ յունական զօրքը կ'ամբաստանէր Թէոդորոս Ռշտունին իբր Մարդուցէսի (Ղեւոնդ այս անունը Մարդուցայք կը գրէ) կոտորածին պատճառ: Այս պատերազմին ժամանակը ճշդել անհնարին է. արաբ կամ յոյն մատենագիրները կը լռեն, իսկ Ղեւոնդի ժամանակագրութիւնը ինքն իրեն կը հակասի. սակայն յամենայն դէպս Դուռնոյ առաջին առումն (640) երկու կամ երեք տարի յառաջ ըլլալու է:

Արաբական երկրորդ արշաւանքը յորում Դուռն քաղաքն առնուեցաւ կը պատմէ Սեբեոս եւ ասկէ առնելով նաեւ Ղեւոնդ: Դուռնոյ առումը պատահած է ըստ Սեբեոսի Տրէ ամսոյն 20ին «—բէ»² օր մը: Dulaurier (Recherches sur la Chronologie arménienne I. 1. p. 231), Ղաղարեան (Armenien unter der arabischen Herrschaft, էջ 29, Marburg 1903), Թոփչեան, Zeitschrift für armenische Philologie 1904, II, էջ 64) եւ այլք³ 641 կամ 642 կը դնեն Դուռնոյ առումը, որ հակառակ կ'ընէ Սեբեոսի ժամանակագրութեան, վասն զի յիշեալ երկու տարիներուն Տրէ 20ը ստոյգ է որ Հոկտ. 6ին կ'իյնայ, բայց օրերը մին շաբաթ միւսը կիրակի կ'իյնան: Մինչ 640ին Տրէ ամսոյն 20ը կը համապատասխանէ Հոկտ. 6 «—բէ»² օրւան:

Այսպէսով կը ճշդուի նաեւ Ներսէս Շինոգի կաթողիկոսութեան գահը բարձրանալուն թուականը (640) եւ վերջնոյս միջնորդութեամբ Թէոդորոս Ռշտունւոյն պատրկութեան պատիւ ստանալուն տարին (641):

¹ Արաբացի պատմագիրները չէ միայն ժամանակակից չլլալով այն արժեքը չունին, զոր ունի Սեբեոս իբր ակնաւոր, այլ նաեւ իրարու մէջ համաձայն չեն եւ դէպքերը կը շփոթեն:

² Weil, Geschichte der Chalifen, I, էջ 294, 639ին կը դնէ Դուռնոյ առումը, որ նոյնպէս սխալ է: Միայն Ալիշան կը համաձայնի մեզի (Այրարատ, էջ 407 եւ 495):

Կը քնայ միաբանել Սեբեոսի ՂԲ. գլխուն մէջ պատմած դէպքերուն ժամանակագրութիւնը: Սեբեոս կը պատմէ թէ Կոստանդին (Կոստաս-Կոստանդին 641—668) երկրորդ տարին (642—643) կայսեր կենաց դէմ դաւաճանութիւնը չյաջողէն վերջը՝ Հայաստանի վրայ Թէոդորոս¹ անուն հայ զօրավար մը իշխան դրին, որուն բարեխօսութեամբ քրտորէն ազատեցաւ Վարազդիրոց Բագրատունին², իսկ Ռշտունաց իշխանը շղթայակապ կայսեր ներկայութեան տարուելով՝ արդարանալէն վերջը հաստատուեցաւ իւր զօրավարութեան մէջ (642):

Արաբական երրորդ արշաւանքը տեղի ունեցաւ ըստ Սեբեոսի Կոստանդինի երկրորդ տարին: Այս արշաւանքի միջոցին գրաւուեցաւ ի մէջ այլոց Արծափս բերդը Հոռի ամսոյն 23ին Կիրակի օր մը: Կոստանդին թագաւորած է 641 թուականին աշնան միջոցին, ուստի Սեբեոս 642 թիւը տակաւին նոյն թագաւորին առաջին տարին կը հաշուէ, որով 643ը կայսեր երկրորդ տարին կ'իյնայ եւ Հոռի 23ը իրօք կը համապատասխանէ Օգոստոս 10 կիրակի օրուան³: Արդէն այս նկատմամբ ճիշդ է Dulaurierի հաշիւը, որուն հետեւած են եւ այլք:

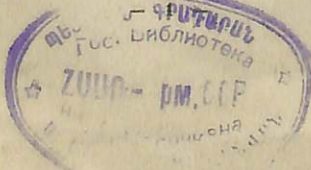
Մնայուն հետեւութիւն չունեցաւ նաեւ արաբական այս արշաւանքն ալ. Հայք դարձեալ Յունաց տակ մնացին: Հայերը միանգամ ընդ միշտ արաբական ազդեցութեան զերծ պահելու համար պատեհ առիթ համարեցան Յոյնը կրօնական միութեամբ հայ եկեղեցին իրենց հետ կապել: Այս պատճառաւ կայսեր հրամանաւ գումարուեցաւ Դուռնոյ ժողովքը. արդիւնքը թէպէտ ճիշդ հակառակն եղաւ: Դուռնոյ ժողովքին գումարման տարին Սեբեոս յետոյ «վասն Հայոց կաթողիկոսին Ներսէսի» գլխուն մէջ կայսեր Դուռն գալու տարիէն 4 տարի յառաջ գումարուած կը գրէ: Կայսրը Դուռն եկաւ 652ին, ինչպէս պիտի տեսնենք, որով 648 թուականը կ'ըլլայ Դուռնոյ ժողովքին տարեթիւր:

Յաջորդ ՂԵ. գլխուն մէջ Սեբեոս կը պատմէ Պարսից պետութեան կործանումը եւ Կոստանդին թագաւորին Հայաստան արշաւանքը: Պարսից պետութիւնն ըստ ականատես եւ ականջալուր վկայ Սեբեոսի, կործանած է Յազկերտի 20դ եւ Կոստանդինի 11դ տարին: Յազկերտ թագաւորած ըլլալով 632ին եւ Կոստանդ 641ին վերջերը, 652 թիւը կ'ըլլայ Սասանեան պետութեան կործանման տարին, որով կարծենք այլ եւս տեղափոխելու պէտք չկայ 651 տարւոյն մէջ: 652ին Հայք ապստամբեցան եւ Թէոդորոս Ռշտունի դաշինք դրաւ Արաբացւոց հետ՝ հպատակելով անոնց: Այս պատճառաւ էր որ Կոստանդ կայսրը Հայաստան արշաւեց եւ Հայերը բռնի խոնարհեցուց ընդունելու Բաղկեդոնի ժողովքը 652ին: Յաջորդ տարին (653) ձմեռն հազիւ անցաւ, դարձաւ Կ.Պոլիս, վասն զի Արաբացիք Կ.Պոլսոյ կը սպառնային: 654ին Կոստանդին տասուերեքերորդ տարին մէկ կողմանէ արաբական եւ յուսնական նաւատորմիդները կը զարնուէին, միւս կողմանէ Հայաստանի նուաճումը գլուխ

¹ Այս Թէոդորոսը Ղաղարեանէն (յ. տ. էջ 29) Ղահեւունի կ'անուանուի: Սեբեոս երկեցաւ կը յիշէ Թէոդորոս Ղահեւունի, զոր նոյն իսկ իբր ապստամբ կը ներկայացընէ, մինչ հոս յիշուած Թէոդորոսը հոս «—բէ» կը կոչէ կայսեր:

² Սեբեոսի օրինակն ունի «յամին հինգերորդի թագաւորութեան իւրում» որ յայտնի սխալ է (Թերեւս բ եւ է գրեթէ), վասն զի նախորդ եւ յաջորդ դէպքերը տակաւին Կոստանդինի երկրորդ տարին պատահած կը ներկայացուին:

³ Առ այս իբր ապացոյց թող ծառայէ այս ալ, որ Սեբեոս Յազկերտի 10դ տարին (642) Կոստանդին առաջին տարւոյն հետ (642) կը նոյնացընէ:

32570-61

66.088